

NEKOLIKO RIJEČI PRIJE UVODA (O KNJIZI, AUTORIMA I IDEOLOGIJI/IDEOLOGIJAMA)

Ovo je treća knjiga koju sam posvetio temi naracije, pričanja (ideje i koncepcije) nacije i lociranju književne (pri)povijesti unutar korpusa/konstrukta nacionalne ideologije i njezinih dispariteta u odnosu na ideje književnosti i međukulturalnih (ne)sporazuma. Prva knjiga bavila se problemima književne (pri)povijesti u užem, teorijsko-filološkom smislu riječi i pitanjima ideološkog u književnopovijesnim, povijesnim i kulturalno-teorijskim tekstovima. Druga knjiga još nije ugledala svjetlo dana premda je veći broj njezinih poglavlja već objavljen u časopisima i poglavljima zbornikā. Kad budem zadovoljan konačnom redakcijom tih poglavlja, dopunim ih i uskladim s temeljnim idejama knjige, ona će govoriti o suvremenoj hrvatskoj i južnoslavenskoj književnosti, ali isto tako i o ideji „svjetske književnosti“ (nejednakog, neravnopravnog, skokovitog „razvoja“) te načinima na koje bi međukulturalni (novi komparativni) studiji i studiji (inter)kulturalne inteligencije mogli doprinijeti drugačijoj budućnosti te boljem razumijevanju vlastite i drugih kultura/praksi življenja. Ta drugačija vizija (i verzija) ideje humanistike (pa onda i budućnosti/modaliteta humanističkih studija), ali isto tako kulturologije, politike (teksta) i ideologije (tumačenja), vezana je uz mogućnosti opstanka (/re/konstrukcije ideje) nacije/nacija, promišljanje sadašnjeg trenutka (pred katastrofu – koja, čini mi se, već neko vrijeme zapravo traje) i lociranja mjesta književnosti, pripovijedanja i umjetničkih nastojanja oblikovanja ideje promjene u vremenu zapitanosti (i ignoriranja), odnosno paradigmatskom periodu organiziranog (ne)razumijevanja ovih važnih pitanja.

Vjerojatno će se čitateljima na prvi pogled učiniti da ova knjiga ima nešto užu, suženiju perspektivu, a onda i domete stručnije zamišljene od gore opisanih namjera druge knjige. Ona se bavi problematikom dvojice autora, pisaca, intelektualaca i svojevrsnih kulturnih (anti)amblema s prostora bivše Jugoslavije, odnosno iz hrvatskoga i njemu susjednih kultur-

nih (i povijesno-političkih) prostora (bošnjačkoga, srpskoga pa i onoga koji je zamišljan kao jugoslavenski i nije više aktualan, osim u rekonstrukcijama imagama „bolje prošlosti“). Na tako suženom i ideološkim supstratom zasićenom prostoru također je moguć komparativni i međukulturno upisani uvid u problematike vezane uz teme susretišta i razdvajanja, kako ideja i sadržaja tako i formalne zapitanosti nad mogućnostima iskazivanja (istine, slobode, budućnosti ili razlike). Govorimo o prostoru dijaloga i konflikta, o povijesnoj upisanosti u revoluciju (odnosno revolucije dvadesetog stoljeća, to jest ono što je ostalo od zamišljanja revolucije i revolucionarnosti na figurativnoj razini zamišljanja tog problema), o nacionalnim osvješćenjima (osvješćivanjima) i konstrukcijama, te, konačno, o nastojanjima da se ostvari promjena koja će izići iz omeđenog prostora ideje „kontinuiteta“ i donijeti novi način rješavanja problema.

Kroz rasprave o Andriću i Krleži, na teorijskoj i povijesno-ideološkoj razini, otvaraju se zapravo gotovo svi globalno aktualni problemi čija zapitanost uvelike nadilazi upisivanje u lokalnu perspektivu i isključivost ograničene identifikacije. Tako debate o dvojici pisaca s ruba (Europe, zapadne paradigme i političke stabilnosti kao svjetskog fenomena) postaju dobrim primjerom mogućnosti lociranja (svrhovitog postavljanja) bitnih pitanja današnjice, odnosno promišljanja mogućnosti i granica književne znanosti, humanističkih disciplina pa onda, u krajnjoj liniji, i mogućnosti egzegeze uopće. U ovakvom kontekstu pitanja ruba, neizravno, postaju mjestima na kojima se otkriva prava priroda zapitanosti/zabrinutosti nad budućnošću kao zajedničkim projektom. Riječ je o budućnosti koja uključuje rub, one koji su „ostali drugdje“, zaboravljene i ostavljene, subalterne, ali ipak uključene: formom, zajedničkim medijem i lociranošću na mjestu gdje se stvari i odnosi vide jasnije, u svojim graničnim očitovanjima. Zanimljivo je da sam, nekoliko mjeseci nakon što sam ovo gore zapisao, otvorio knjigu grupe autora (WReC) koja se bavi kombiniranim i nejednakim razvojem ideje svjetske književnosti (problemima /post/imperijalnog i /post/kolonijalnog svijeta, kraha eurocentrizma i promišljanja ideje promjene). Na v. stranici te knjige nalazi se uvodni moto, citat iz romana *Crash* (1973), autora J. G. Ballarda. Ovdje ga prenosim u slobodnom prijevodu:

Periferija je mjesto gdje nam se otkriva budućnost.

Periferija je, isto tako, mjesto gdje se stvari vide izravnije, gdje nisu (na isti način kao u „centru“) zasićene naslagama ironičnih i alegorijskih prikriivanja „iza“ površine izrečenog i gdje se rješavaju stvari za koje se (pogrešno) u „centru“ misli da su već konzumirane. To je zapravo povra-

tak tekstu kao potenciji svijeta (prostora tumačenja i borbe). Iz takve perspektive i na taj način problemi (i sugestije) usporedbe svijeta i teksta mogli bi jasnijima prikazati one razine značenja koje su često u čitanjima „ruba“ i „granice“ bivalente zanemarivanima. Čitajući dalje istu knjigu ove grupe autora, našao sam još jedan citat, moto ispisano ovoga puta na početku uvodnog poglavlja. Njime je gornja postavka dodatno potkrijepljena, a pitanje periferije u imaginarnom (konkretnom) svijetu mapiranja počelo se preklapati s granicama koje ucrtavaju fiktivni svjetovi ispisani riječima, a ne pomoću linija apstraktne geografije. Riječ je o citatu iz djela teoretičara komparativne književnosti Franca Morettija, a koji će kasnije biti stavljen u kontekst proučavanja naših autora. On kaže:

Način na koji zamišljamo komparativnu književnost u ogledalu odražava način na koji vidimo svijet.

Je li pisanje o Andriću i Krleži komparativna tema? Koliko je to tema „ruba“, problem izvlaštenosti iz prostora dogovora, priziv izazova tom svijetu i zahtjev za njegovim uključivanjem u ideološku „ispravnost“ ideje Zapada? Ovo nizanje problema otvara više pitanja na koja će pokušati odgovoriti poglavlja koja slijede. (Pri)povijest o književnosti uvijek je dvoje: priča o formi upisa u svijet i priča o ideologiji kojom se jedinstvo svijeta (nesvjesno?) potkopava. Zapravo, kad govorimo o književnoj dijakroniji, uvijek govorimo o modalitetima oblikovanja nagovora. O tome kako je to (u)činjeno u opusu autora kojima se ovdje bavimo, bit će više riječi u nastavku. Način na koji je ideološko oblikovano u modernistički prosede i nagovor koji je istovremeno originalan, uključen u „zapadni“ i njemu subalteran važna je tema ove knjige. Njoj je posvećeno čitavo, vrlo opsežno, uvodno poglavlje koji slijedi nakon ovih napomena.

*

Ovdje pak, u ovom „uvodu u uvod“, želio bih zahvaliti nekim ljudima koji su doprinijeli da ova knjiga ugleda svjetlo dana. Tijekom osam godina bio sam suradnik projekta *Andrić-Initiative* koji je vodio prof. Branko Tošović sa Sveučilišta u Grazu. Osim što smo često razgovarali o Andriću, profesor Tošović pomagao mi je s literaturom (prvenstveno iz Srbije) i pripremom tekstova za tisak u svojim zbornicima. Poglavlja od drugog do devetog vjerojatno ne bi bila napisana da nije bilo ovog druženja i suradnje, a prve, kraće verzije tih poglavlja objavljene su kao referati u njegovoj seriji zbornika vezanih uz projekt. S literaturom iz Srbije i nekim pitanjima vezanim uz Andrićeve proze (i čitanjem Andrića iz *foucaultovske* perspektive) mnogo mi je pomogao kolega Tihomir Brajović s Filološkoga fakulteta Univerziteta u Beogradu. Razgovori o književnim temama, su-

stavu, povijesti književnosti i književnoj (pri)povijesti bili su lajtmotivi susreta i rasprava s uglednim književnim povjesničarom prof. Vinkom Brešićem. Zahvaljujem i drugim kolegicama i kolegama s kojima sam radio vezano uz navedene teme, družio se, razmjenjivao iskustva i razgovarao o nekim aspektima problema kojima se bavim (ali i drugim važnim/nevažnim neknjiževnim pitanjima). Izrijeком zahvaljujem: Krešimiru Bagiću, Davoru Dukiću, Leu Rafoltu, Stipi Grgasu, Perini Meić, Aleksandru Mijatoviću, Danku Plevniku, Daliboru Blažini, Brianu Willemsu i Slobodanu Jokiću. Srećku Jurišiću – zahvale za mnoge dobro obavljene poslove na mom (našem!) projektu. Posebna zahvala ide Luki Šeputu koji je, u razgovoru na promociji knjige Lea Rafolta, spomenuo mogućnost realizacije ovog projekta upravo u ovoj biblioteci Matice hrvatske. Nekoliko godina kasnije, to se, eto, i dogodilo.

Kolegicama i kolegama s mog Fakulteta (dekanici Gloriji Vickov i njezinu timu, šefu katedre prof. Marku Dragiću) želim zahvaliti na razumijevanju i studijskoj godini koja je omogućila realizaciju ove knjige. Zahvaljujem i svom bivšem dekanu Aleksandru Jakiru što mi je pomogao u vezi s dobivanjem stručnog usavršavanja u inozemstvu kad su nastajali prvi tekstovi ove knjige. Profesoru Kim Sang Hunu sa Sveučilišta Hankuk u Seulu hvala na osiguravanju mjesta za rad. Mojoj supruzi Sanji zahvaljujem na strpljenju i pomoći, a kćeri Maji, zetu i unukama na gostoprimstvu i pruženoj ljubavi tijekom boravka u Sydneyu i korištenja knjižnicom na Sveučilištu Macquarie (2011, 2015. i 2020. godine).

I na kraju riječ-dvije o mojim studenticama i studentima. Kolegij pod naslovom *Krleža i Andrić* predajem kao izborni kolegij diplomskog studija Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu već desetak godina. Kroz nje ga je dosad prošlo oko stotinu i pedeset studentica i studenata. Njihov doprinos konačnom izgledu ove knjige danas mi se čini većim nego što sam ispočetka mislio da će biti, a svakako je značajniji nego što oni misle. Za neke korekcije u metodološkom pristupu oni su isključivi „krivci“, kao i za pokušaje da se knjiga učini „razumljivijom“ (na razini privremenosti metajezika kojim je ispisana) nego što je originalno trebala biti. U krajnjoj liniji pitanje metodologije uvijek je vezano za pogled unazad, osvješćuje se tek kad je posao gotov. Tek na kraju rada čovjek postaje dobrim stolarom, postmarksistom, liberalnim pragmatičarom ili dekonstrukcijskim kritičarom. Tijekom samog posla nosi ga miris drva, opsesija ideološkim ili ljubav prema pisanoj riječi. Jednostavnost biva (ili ne biva) posljedicom dubine uvida, a razumljivost, jasnost i preglednost često su samo težnje koje rijetki doista i ostvare.

*

Osobno, mislim da nisam (u potpunosti) uspio stvari izreći jednostavno i (svima) razumljivo. Ali isto tako mislim da u diskursu u kojem je ova knjiga nastala to nije ni moguće, pa čak ni oportuno. Jer kada se teoretizira, snaga metajezičnog izričaja preuzima ono što na razini (pri) povijesti pokušava biti ispričano, a ono ideološki obilježeno, potiskivano kroz privid objektivnosti, uvijek (ponovo) preuzima ulogu „prenesenog“ jezika privremene razlike (u odnosu na neku drugu dijakroniju, ili jezik / ne/sporazumijevanja koji je donio/opisao neke udaljene paradigmatske sisteme). Upravo u tom smislu podcrtat ću teorijski ovaj „uvod uvoda“ citirajući Louisa Althussera. Na jednome mjestu on kaže:

Ideologija nije konceptualni okvir izvana nametnut bogatstvu stvarnosti, to je naše iskustvo stvarnosti kao takvo. Da bismo probili okvire ideološkog, nije dovoljno riješiti se iskrivljenih ideoloških naočala (Althusser 2003: 56).

Slavoj Žižek, citirajući gornji odlomak iz Althussera, ovome dodaje:

(a da bismo to učinili) potreban je težak teorijski rad (Žižek 2018: 126).

To je vrlo važno. Ali koliko god se teorijski (figurativni) diskurs opirao pritisku ideološkog, ono probija kroz njega, otvarajući mogućnosti novih subjektivizacija. Upravo zato ovaj „uvod uvodu“ želim početi privoditi kraju jednim opsežnijim prijevodom citata iz knjige *Alegorija i ideologija* Fredrica Jamesona (2019):

[...] To će u početku zahtijevati od nas da identificiramo jednu od fundamentalnih prepreka zbog kojih nam je vrlo teško razumjeti sveobuhvatnost Ideologije, odnosno natjerat će nas da se zapitamo zašto postoji uvjerenje da ima područja života, područja naše aktivnosti i naše misli, koja su neideološka.

Jameson u nastavku teksta pojašnjava ovu postavku:

Riječ je o iluziji koja obično kao mišljenje počinje prevladavati u trenucima povijesne ravnoteže (zastoja), ili na mjestima na kojima izgleda da su ideološke ili klasne borbe stavljene pod kontrolu i reducirane na problem koji se može kontrolirati. Ovdje možemo povući paralelu s lingvistikom i to posebno sa studijem tropa i figura. Studije ovih lingvističkih devijacija postale su mogućima zahvaljujući naizgled očiglednoj (i logičnoj) premisi da postoji doslovni jezik čije izokretanje može biti jasno dekodirano. Međutim, kako je tropologija napredovala, kroz razvoj vlastitih instrumenata i analiza, sve je očitije postajalo da ideja doslovnog jezika nije odviše sigurna činjenica. To je otvaralo prostor općenitije postavljenoj koncepciji reprezentacije [istakao B. Š.], ideji koja je još uvijek središnja i do dana današnjeg ostaje misterijom ove discipline.

U tom smislu on zaključuje (2019: 2) kako postoje izvjesne sličnosti između originalne ideje doslovnosti jezika i koncepta religijskih istina. Kroz vrijeme, u trenutku kada su svoju ulogu odigrale modernizacija i sekularizacija, kao i sve izraženija svijest o načinima proizvodnje (historijski materijalizam), sama religija postala je objektom sekularnih analiza. U tom kontekstu ova je polako postajala konkretnom formacijom (kulturalne) nadgradnje. Odnos kulture i religije, zajedno s gospodarskim kontekstom (ovisnosti) proizveo je kapacitet za kombiniranjem. Ovdje, navodi Jameson dalje, dolazi do napetosti između objektivnog funkcioniranja društveno-ekonomskih mehanizama i konstrukcije subjektivnog.

Althusser o tome piše inzistirajući na činjenici da je potrebno (teorijski) raditi na zatvaranju ovog zijeva (a to kao zaključak izrečenom također navodi, odnosno citira, Jameson u svojoj knjizi o alegoriji). On kaže:

([...] ideologija u tom kontekstu reprezentira) mehanizam pomoću kojeg svjesno (i nesvjesno) individualni biološki subjekt situira samog ili samu sebe unutar kolektivne društvene strukture. U tom smislu ideologija je neka vrsta nesvjesnog kognitivnog mapiranja (Althusser 2014: 171).

Kao i tropološki impostirana reprezentacija (svake jezične izvedbe), tako i nastojanje subjekta (autora) da se izrazi neutralno (jezikom koji bi mogao značiti doslovno) uglavnom doživljava neuspjeh. Jer u praksi iskazivanja uvijek se nalazimo u nekoj društvenoj strukturi (diskurzivnoj privremenosti) u kojoj jastvo situiramo i lociramo kroz čitav niz odnosnih parametara. Oni, kako bi rekao Žižek, više ostavljaju dojam da su posljedica dodira pipcima neke hobotnice koja je (predugo) mirovala na dnu mora, negoli što su pod utjecajem/uplivom krtice (u Šoljanovu prijevodu Shakespearea – krtica) što je rovarila ispod zemlje po kojoj smo mislili da spokojno (i samostalno) hodamo. U tom smislu prizivam ovdje i „duhove“ koje je u knjizi o „dematerijalizaciji“ Marxove misli (Macherey 2008) u osnovnim konturama skicirao Derrida (usp. Eagleton 2008 i Derrida 2008). Jer svaki pokušaj materijaliziranja povijesnog kao „činjenice“ na kraju izmiče u (pri)povijest, od krtice koja „podriva“ pretvarajući se u hladna ticala koja nas počinju dodirivati „negdje iz dubine“.

Uskoro ćemo kroz analize koje slijede vidjeti koji je doseg „sveobuhvatnosti“ tih pipaka. Oni dohvaćaju (i) dijakronijski položeni upis u povijesno, ali se isto tako šire u prostor rasprave koja teče do dana današnjeg, pokušavajući prošlost pretvoriti u sadašnjost (kao npr. u nekim suvremenim čitanjima Krležina romana *Banket u Blitvi* ili Andrićeve pripovijetke „Pismo iz 1920.“) ili sadašnjost podrediti (re)tradicionalizaciji i izmišljaju (pri)povijesti o tome „kako je doista bilo“ (kao što je to slučaj s nekim suvremenim čitanjima Krležine zbirke pripovijedaka *Hrvatski bog Mars*,

na primjer, ili Andrićeva opisa svijeta kolonijalne Bosne u *Travničkoj hronici*).

Istovremeno, sve je manje čitanja kakva bi, vjerojatno, preferirao Krleža. Današnje „velike priče“ iscrpljuju se u borbi za identitetskim očitovanjima. „Borba za identitet (rodni, spolni, rasni, nacionalni, etnički, plemenski) postala je savršenom [podmetnutom, op. a.] zamjenom za klasnu borbu i njezin prostor osvajanja prostora promjene.“ Ona zadržava (i održava, op. a.) ljude u stalnom konfliktu (i u istom modalitetu društvenih odnosa), [...] „dok se elite povlače u stranu i promatraju ovu igru iz sigurne udaljenosti“ (prema: Žižek 2018: 128). Krleža je nastojao obje borbe smjestiti, odnosno premjestiti (na razini metaforičnog premještanja kroz vrijeme i metonimijskog upisivanja kroz „drugi“, zamišljeni prostor) u svoju „kutiju olovnih slova“ i borbu voditi na obama frontovima, istovremeno (pro)izvodeći alegorijski upis i ironični potencijal zapisa. Katkada je naglašeniji revolucionarni moment (*Banket u Blitvi*), a drugi put identifikacijsko-politički zapis (*Zastave*). Kod Andrića pitanja identiteta bila su važna kao uspostavljeni čimbenik razlike, posebno u odnosu na kolonizatora, lokalnu razliku oblikovanu kroz tekstualne informante („naše žene“, na primjer, u romanu *Na Drini ćuprija*) ili modalitete iscrpljivanja puka (kao mučenja, šikaniranja i/ili podređivanje rubnih krajeva, ljudi i plemena). No za razliku od Krleže, odnosi unutar hijerarhije svijeta djela kod njega su se očitovali uglavnom na razini sadržajnog sloja i proizvodnje svijeta kao „primjera“. To je vidljivo u kompleksnim romanima, ali kudikamo providnije u njegovim doprinosima propagandnoj književnosti poraća („Kafe Titanik“, na primjer). Eksperimenti s formom kod Andrića nisu vezani uz ideološko-političko, kao što je to slučaj kod Krleže (*Zastave*, ili *Aretej*). Umjesto toga, eksperimentalno u njegovu romanu sastoji se u mogućnostima uslojavanja odnosa sadržajnih slojeva prema značenjskim potencijalima. Iz navedenog se može zaključiti kako je ovom aspektu prilagodbe (i opreke) diktatu hegemonijskog poretka i „izazivanja“ granice i graničnih mogućnosti češće i smjelije prilazio Krleža.

Ali ovo je teško tvrditi sa sigurnošću, i to ponajprije zbog figurativnosti jezika i načina na koji Andrićeve privremenosti u procesu (pro)izvođenja reprezentacije otvaraju druge mogućnosti i promjene njihovih predznaka. Kako onda o tome govoriti? Andrić bi kazao da se „to ne može kazati“ (što je izrijekom i napisao u *Prokletoj avliji*). I nakon takve tvrdnje nastavio bi dalje pripovijedati. Krleža bi pak (vjerojatno) dijaloški pokušavao kruženjem teza (dijaloškim prosedeom) upisati tu razliku u otvaranje i prelaženje granica fikcijskog, shvaćajući ih kao prostor „beskrajnog poniranja“ u nesmislenost ponavljanja (pri)povijesti. S jedne strane dakle priznanje nemoći i pokušaji daljnjeg reduciranja tradicije kroz njezino po-

dražavanje, a s druge probijanje granica (forme, političkih ograda) te potom njihovo posvajanje u promijenjenom okružju. Ali ovdje, u uvodu, valja sada stati. Jer ovo dosad iskazano predstavlja samo natuknice za priču kojom ćemo otvoriti prvo poglavlje, a gdje će se o ovdje spomenutim problemima detaljno raspravljati.

Dvije napomene

Na kraju ovog uvoda slijede dvije napomene. **Prva je vrlo važna tehnička napomena.** Ona je vezana uz literaturu koja se navodi u knjizi. Već sam naglasio da su pojedina poglavlja nastajala na različitim mjestima: u Sydneyu, Seulu, Splitu, Karlovcu, Donjem Prilišću, Beogradu i Zagrebu, u knjižnicama i prostorijama zaklada, akademija i privatnih zbirki. Na nekim mjestima gdje je knjiga pisana imao sam određenih problema s nabavkom literature, prije svega vezano uz izvore, odnosno književne tekstove. Ali slično je bilo i sa stručnom literaturom, gdje sam na dvama različitim mjestima imao u rukama različita izdanja stručnih priručnika, monografija ili članaka koji su kasnije pretiskivani u nekim zbornicima ili knjigama kao poglavlja. Tako sam više puta došao u situaciju da u različitim člancima, a onda i poglavljima, upotrebljavam različita izdanja romana, ali isto tako različite izbore novela, eseja. To su bila izdanja dostupna mi u slavističkim seminarima u Sydneyu (na dvama sveučilištima) i u Seulu (u dvjema prilično udaljenim knjižnicama istog sveučilišta). Slično je i sa stručnom literaturom. Tako sam se, na primjer, samo što se tiče Jamesonove knjige *Političko nesvjesno (Political Unconscious)*, koristio dvama izdanjima na engleskome (jednim u Seulu, drugim u Sydneyu) i jednim na srpskome (u Hrvatskoj i za vrijeme boravka u Beogradu). Citati, na primjer, iz Andrićeve pripovijetke „Anikina vremena“ su iz triju različitih izvora (dva su iz Sabranih djela: iz 1981. i 1988. – Oslobođenje i dr.; i jedan je iz hrvatskoga izdanja izabranih priča – Konzor, 2003). Ali u svakom pojedinačnom poglavlju sam se literaturom koristio isključivo iz jednog izvora, ako to nije drugačije naznačeno fusnotom. To je razlog zbog kojeg je, osim cjelokupne literature na kraju knjige, popis izvora i literature koja se odnosi na pojedinu temu otisnut na kraju svakog poglavlja.

Druga napomena vezana je uz način prikazivanja i prezentacije problema, odnosno impostaciju prvog poglavlja koje slijedi. Cijeli taj „Uvod u problematiku [...]“ koji se proteže na gotovo stotinu stranica teksta mogao je biti znatno kraći, a sama knjiga i bez tog poglavlja mogla je biti promatrana kao potpuno zaokružena, strukovno upisujući zatvorenu cjelinu. Mogla je dakle biti „zakinuta“ (ili pojednostavljena) i pojaviti se bez tog originalnog dijela neuobičajenog za filološku praksu pisanja.

To je dio cjeline, ali u kojem se osobno prepleće sa stručnim, strukovno s medijskim i političko s (post)etičkim. Umjesto „preskakanja“ takvog neovjerenog pristupa, odlučio sam se na svojevrsni eksperiment. Bio sam potaknut suvremenim razmišljanjima o (ponovo aktualnom) upisu autorstva u metajezični tekst, pokušavajući u tom pokušaju o(p)stati na tragu divergentne i teško prohodne metodološke prakse opisa diskursa vremena, gdje se upisuju obrisi prijelaza iz pismenosti u vizualnu kulturu o kojoj raspravlja Ulmer (engl. *literacy to electracy*) u prvoj svojoj knjizi o primijenjenoj *postderridijanski* zamišljenoj gramatologiji (Ulmer 1985). Naravno, u smislu njegove (post)pedagogije provedene kroz ukazivanje na prijemčivost, podsvjesni utjecaj drugih medija (i načina gledanja) na poziciju tumača teksta (posebno kad se to odnosi na prirodu označavanja i kompleksnu stabilnost znakovnog sustava – ponajprije „ideje“ pisanja), moje objašnjavanje načina na koji sam se i sâm „zapetljao“ u vlastitu poziciju (tumača, metodičara, književnog povjesničara?) počelo se komplicirati. Tako sam se našao u poziciji da u filološki tekst, kakvim je zamišljena ova knjiga od drugog do četrnaestog poglavlja, „upišem“, odnosno počnem/nastavim upisivati (uvodno) poglavlje koje se, po mom mišljenju, može u odnosu na filološki aspekt humanistike (u)čitati na mjestu gdje se dolazi do presijecanja/uključivanja antropološkog, (psiho)analitičkog, ideološki zasićenog, kulturološki predviđenog i diskurzivno zadanog koje se, u naoko proizvoljno motiviranom izboru iz „totaliteta mogućnosti“ (opet ograničenog izvanjskim parametrima: forme, povijesti žanra, /pri/povijesti nacionalne paradigme i dijakronijskim zakonitostima), (pro)izvodi u način gledanja (problema, svijeta, ali i njihova tumačenja). Govoreći o egzegezi i njezinu repozicioniranju na kraju prve petine 21. stoljeća, mislim da moramo govoriti o nekoliko (novih, možda drugačijih, ali u svakom slučaju metodološki kompleksnijih i medijski divergentnijih) problema. Prije svega, tu je pitanje (ne)mogućnosti pozicioniranja u dominirajuću, „neku jednu“, prevladavajuću kulturalno-historijsku paradigmu koja (nas, mene) definira bez ostatka. U prostoru i vremenu u kojima živimo (najmanje kroz) dvije kulturalne i društvene povijesti, onu koju piše liberalna „ljeвица“ i „konzervativna“ nacionalistička populistička pseudodena, pozicioniranje „između“ (u Bhabhinu smislu te riječi, ali i u Ulmarovu smislu stiješnjenosti između različitih ishodišnih i odredišnih medijskih mogućnosti, usp. 2004) nije više samo spacijalno i historijski izvlašteno. Umjesto toga (elementarno) „pravo na tumačenje“ (kako ga opisuje Rafolt u svojoj knjizi o humanističkom *sada*) sada (na razini humanističke zadanosti) ne samo da je osobni izbor nego je i način da se u svijetu „bez optimizma“ zadrži kakva-takva „nada“ (da parafraziram Terryja Eagletona). U povijesno-kulturološkim „privremenostima“, kad riječi počinju značiti „svašta“ (pa onda istovremeno i gubiti koherentnost

moguće poruke), relativno veliku važnost počinje dobivati pozicija javnog istupa kompetentnog privatnog glasa. Ali, kao što se pita „racionalni optimist“ (i bivši veliki bankar!) Matt Ridley (kojeg citira Eagleton; 2015: 14 i 18), koji su to zagubljeni parametri koju „glasu“ (imenu, možda autoritetu ili samo modelu postojanja kao „dousnika stvarnosti“; v. kasnije Spivak 1999) daju ovjerenu poziciju kompetencije?

U slučaju posthumanističkih pristupa (tekstovima, značenjima, i /pri/povijesnim lociranjima) ovo jedinstvo (iz)govora „istina svijeta“ (provedeno kroz različite oblike tumačenja tekstova) izgubljeno je kroz kakofoniju stvorenu uslijed potpune dominacije tržišnih, liberalnih principa proizvodnje novih hijerarhija uvažavanja (sada, u postliberalnom „novom svijetu“ ostvarivanih uz „blagoslove“ nacionalističko-populističkih elita i njihova, kontradiktornog i istovremeno s nacionalističkim ideološkim nazivnikom upisanog, prilično liberalnog stava prema „kruženju kapitala“). I bez ovih izleta u novije teorijske argumentacije znamo: tumačenje nikad nije bilo jednoobrazno, lako dogovoreno ili bez prijepora upisivano u povijesno-književne, filološke ili kulturološke priručnike. Isto tako, pitanja „jasnih“ političko-ideoloških koncepata nikad zapravo nisu bila tako jasna kako se to danas, iz perspektive postmodernog „gubljenja jedinstva“ u „nehaju ravnodušja“, čini. Ali liberalizacijom obrazovno-informacijskih mogućnosti dostupnost mehanizmima upotrebe manipulacije (u razne pragmatične svrhe) postala je balansiraniya i iznijansiraniya u službi izvorištima moći. Upravo to nijansiranje i balansiranje „mogućih pristupa“ (pro)izvelo je (i izvodi) suvremene kakofonije. One su posljedica koliko prava na nejednakost toliko i kontrahegemonijskih praksi u poetici svakodnevice: političkih, ideoloških, tehnoloških, strateških i etičko-psiholoških, odnosno posthumanističkih.

U svijetu „punine mogućnosti“ koji počiva na principima sile, (pri)povijesti kao istine i nejednakosti kontradikcije vezane uz koncepciju značenja mogle bi se, iz epistemološke perspektive, prikazati i kao „prirodno stanje stvari“. Uzimajući međutim u obzir poziciju interpretatora/čitača, ipak ovdje zauzima(o) poziciju određenog zasićenja, odnosno uvažavanja parametara koji su dogovorljivi, ako ne i dogovoreni. Kako je to zasićenje (dogovorljivim mogućnostima) realizirano kroz vrijeme u obliku izvedbe? Kako je čitav niz različito ideologemski i mitologemski položajnih utjecao na mogućnosti čitanja, tumačenja i dogovora? U ovom konkretnom slučaju, na razini ideološkog (raz)govora govorimo, možda najprije, o obrazovanju u „socijalističkom eksperimentu“ (od monolitnog jezika elita do redukcije dopustivih znanja i pragmatično „dohvatljivih“ istina), zatim o „nacionalističkom novogovoru“ (od jezika oslobodilačkih pokreta do hegemonijskih pritisaka iz pozicije vlasnika ideologema na-

cije i države). Ali isto tako, na razini upisivanja u pismo, govorimo/pišemo i o povijesno lociranom (spacijalno i vremenski) razdoblju u kojem je medij usmene priče, u relativno kratkom i vrlo „brzom“ vremenskom slijedu, zamijenio Facebook ili objava na Twitteru. Ali isto tako riječ je i o svemu onom drugom što se izvan tekstova u prostoru njihova diskursa u međuvremenu zbilo: radio, film, televizija, pisaća mašina (za sve zaposlenike fakulteta!) telefaks (za neke), telefon, mobitel, Internet, *online* predavanja, virtualna (ne)prisutnost i sve drugo što se zbiva u novim medijima, bilježi se praktički kao element „razvoja tehnoloških mogućnosti“ unutar jedne, maksimalno dviju generacija. Teorijski, u jednoj obitelji možemo na nekom prigodnom okupljanju imati narodnu pripovjedačicu u *influcera* kao dvije mogućnosti „pružanja otpora“. Netko još piše pisma, netko *e-mailove*, a netko samo objave. Događaji ne postoje ako nisu u virtualnom prostoru. Knjige ako ih se ne može *downloadati*.

Sada, u vrijeme „postpismenosti“, mi se obrazujemo čitajući (prisilno, kroz lektiru) knjige. Briga o njihovim kulturalnim potencijalima, čuvanju njihova značenja, interpretacijama (preinterpretacijama) i pohranjivanjima kulturalnog kapitala postaje poslom profesionalne manjine u izumiranju, ali isto tako i nacije – u smislu obveze nametnute djeci čija je pismenost postala elementarno alterirana u odnosu na tradiciju, o čemu učitelji u osnovnim i srednjim školama nemaju nikakvih smjernica (iz akademije, politike i/ili medija). Sve izgleda kao generičke upute za ponašanje tijekom kakve pandemije (koronavirusa, na primjer), koje su istovremeno jasne i potpuno nerazumljive, precizne i neizvedive, uz tonove koji se kreću u rasponu od paničarsko-uznemirujućih do fatalističko-smirujućih. U praksi nam se snaći samima, kao da porez plaćamo samo zato da bi drugi od toga imali (osobne i grupne) koristi. Vratimo se sad s epidemije/pandemije na polje književnosti. I tu su stvari jednako složene i kontradiktorne, samo što su posljedice manje smrtonosne ali dugoročnije (s obzirom na etičke, obrazovne i /ne/empatijske konotacije). Studenti književnosti uče o modernističkim piscima, njihovim namjerama i odjecima u prošlom i sadašnjem vremenu, ali istovremeno ne znaju (ni na koji način ne bivaju osposobljeni) tumačiti i razumijevati medije Facebooka ili (čak i) samu prirodu novomedijalne pismenosti (engl. *electracy*, kod Ulmera).¹ Istovremeno, kad ti sadašnji („današnji“) studenti kao nastav-

¹ Ulmer u svom prilično kompleksnom teorijskom prepletu koji suodnosi medije pismenosti i vizualnosti prati trendove vezane uz intelektualne i trivijalno upisane izvanjske poticaje koji vrše utjecaj na intelekt i modalitete upisivanja pojedinca u zajednicu. Oni više ne dolaze iz medija pisma kao primarne zadanosti, kao što je to bio slučaj u modernističkoj paradigmi. Čak i sredstva posredovanja znanja prije svega su novomedijски upisana (*e-learning*, časopisi u elektroničkom posredovanju, intermedijalnost kao „alat“

nici dođu u škole ili predškolske ustanove (prave ili virtualne), bez promišljenog i kritički utemeljenog poznavanja nove pismenosti teško će idućim, „postpismenim“ naraštajima prenositi vrijednosti kanona upisane u tradiciji pisanja. To predstavlja veliki problem vezan koliko uz različite koncepcije reforme školstva toliko i uz eklekticistički način promatranja u kojem „metoda proizvoljnog izabira“ iz ukupnosti mogućnosti proizvodi nove ideološki utemeljene prijepore. Ali po mom mišljenju još je veći problem, a o tome sam pisao u uvodnom poglavlju knjige *Naracija nacije: problemi (književne) pri/povijesti*, to što tumači (povjesničari, teoretičari, metodičari) književnosti (filma, pa čak i novih medija) obično na ovaj problem ne obraćaju naročitu pozornost, prepuštajući rasprave o njemu kulturološkoj kritici i šire zamišljenoj ideji „javnosti“, podjednako onoj liberalnoj „građanskoj“, onoj nacionalno-klerikalnoj „tradicijskoj“ i/ili „neutralnoj“ tehnokratsko-profesionalnoj, često blago hedonistički usmjerenoj s velikom dozom odbojnosti prema „svrstavanju u tabore“.

Drugi, naoko nevezani problem jest taj da se u sistemskim čitanjima (pa i onima koja se „prevladavajućoj paradigmi“ suprotstavljaju) malo pažnje posvećuje ideološkoj zbrci, političkim pritiscima, ustanovljenim razlikama i našim zasićenjima koja su povijesno, politički i etički (geografski, genetski, možda i „svjetonazorski“?) uvjetovana. Ona druga, različita okvirna zadanost često se zanemaruje.

Za razliku od svih kasnijih poglavlja ove knjige, koja imaju ishodište i odredište u filologiji i retoričkim taktikama vezanim uz političko-filološke i poetičko-filološke rasprave, tekst koji slijedi u idućem poglavlju je dalek drugačiji. U njemu se, s jedne strane, pokušava locirati mogućnost tumačenja na temelju ustanovljavanja elemenata privremenosti pozicije tumača. To je pozicija koju Eagleton (2015: 21) ironično upisuje, reflektirajući postavke američkih pragmatičara. On kaže: „[...] koliko god dugo imamo privremenost kao nosivi modalitet razumijevanja, toliko smo (dugo) osuđeni na mogućnost permanentnog neuspjeha“. Pod tim misli na neuspjela tumačenja, razumijevanja, ali i taktike pomoću kojih se hvata-

prijenosa informacije). U tom kontekstu se umjesto bilježnica u školi dijele *tableti*, a ono što se tradicionalno zvalo pismenošću (kod Ulmera engl. *literacy*) postaje izvedenicom, kompleksnim pojmom koji kombinira ovladavanje pisanjem (čitanjem) i novomedijskim diskursom (fotografiranje, montaže, „proizvodnje“ vizualne stvarnosti kao zamjene za istinu, odnosno *simulakre* što je kroz procese repozicioniranja zaboravila svoju „izmišljenost“). Opismenjavanje u tom mješovitom mediju kod Ulmera se naziva engl. *electracy*, odnosno, u nedostatku boljeg termina, elektroničkom pismenošću. Naravno, zamišljeni termin *elektronost (nasuprot pismenosti) bolje bi, na razini efekta „začudnosti“, pa onda i promišljanja, objasnio novonastalu situaciju, ali možda i više od toga: paradigmu u nastajanju, a u kojoj ćemo svakako morati revidirati načine čitanja (gledanja) književnosti, filma i dr.

mo ukoštac s „velikim konceptima“.² S druge pak strane dolazi do lociranja tekstova u njihovu „poststanju“, odnosno prostoru mnogostruko drugačijih zasićenosti od onih iz kojih tekstovi dolaze, kao svojevrsne sablasti prošlosti, istovremeno upisane u jezike vlastite privremenosti i prenosive mogućnosti izvlašćivanja iz prostorno-vremenskih ograničenosti i transponiranja u drugi prostor, vrijeme, pa čak i jezik (za ideju sablasnosti povijesno lociranog zapisa i njegove „transparentnosti“ v. Derrida 2006). Taj koncept sablasnosti nije neophodno loša stvar. Sjene Krležine Blatvije ili Andrićeve „kasabe“ vjerojatno su zamagljene „čistoći pogleda“ s određenim razlogom. Obojica pisaca balansiraju između političkog i nepolitičkog, angažmana „na nekoj strani“ i pogleda koji pokušava nadilaziti određeno „zauzeto stajalište“. Ali obojica se, također iz svoje zauzete ironične perspektive (bitno drugačije između sebe), pretvaraju da imaju stav koji (zapravo) nemaju te se tako i sami u tekstu udvajaju na element angažmana i nesudjelovanja, prisutnosti i odsutnosti, agresije i povlačenja. Osim toga njihove poruke poslane iz drugog vremena i iz „starog“ medija transformiraju se upravo kao mogući opisi nepostojanog (mogućeg) bića. Je li moguće da su Andrićeva „lepa bića“ (v. Stojanović 2003) i Krležina „politička bića“ samo dvije strane istog (sličnog?) novčića (ili možda: Saussureova papira)? Ali da bi se problem uopće mogao početi misliti na taj način, potrebno je prvo u njega upisati interpretatora, (dobro)namjernu čitateljicu, njegov diskurs, medije koji su ga oblikovali, ideologije koje su je uokvirile, fluidnost koja mu zamagľuje čvrstu poziciju, vizuru i načine na koji ona promatra sablasti (idejā istine, slobode, povijesti, pravde, revolucije)... i tako dalje.

LITERATURA

- Althusser (2003). Althusser, Louis: *The Humanist Controversy and Other Writings*. Ur. François Matheron, prev. G. M. Goshgarian. London: Verso.
- Althusser (2014). Althusser, Louis: “On Ideology”. U: *On the Reproduction of Capitalism*. London: Verso.

² Raščlanjujući „velike koncepte“ koje smo i sami zadali kao orijentire u procesima tumačenja, odnosno upisu privremenosti koju pripovijedamo, mi istovremeno odgađamo razrješenja dugovječnih dvojbi i permanentno upisanih borba. Umjesto toga, svodimo ih na povijesnu upisanost (kako kaže Jameson: „uvijek historiziramo“) ili, još naivnije, upisujemo koncept u „odraz“ onostranog koncepta koji nadrasta naše nerazumijevanje (opisano kao privremenost našeg položaja). Tako je ideja „privremene ljudske mizerije“, o kojoj govori Ridley, kod naših autora iščitljiva kao model što nadrasta određene modele privremenosti i proteže se kroz povijest kao široko položen sukob. O tome će biti dosta riječi u prvom poglavlju, i to iz perspektiva obilježenih ukazivanjem na vlastite ishodišne pozicije.

- Derrida (2006). Derrida, Jacques: *Spectres of Marx*. Prev. Peggy Kamuf. London i New York: Routledge.
- Derrida (2008). Derrida, Jacques: "Marx and Sons". U: *Ghostly Demarcation. A Symposium on Jacques Derrida's Spectres of Marx*. Ur. Michael Sprinker. London i New York: Verso.
- Eagleton (2008). Eagleton, Terry: "Marxism without Marxism". U: *Ghostly Demarcation. A Symposium on Jacques Derrida's Spectres of Marx*. Ur. Michael Sprinker. London i New York: Verso.
- Eagleton (2015). Eagleton, Terry: *Hope without Optimism*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Jameson (2019). Jameson, Fredric: *Allegory and Identity*. London i New York: Verso.
- Macherey (2008). Macherey, Pierre: "Marx Dematerialized, or the Spirit of Derrida". U: *Ghostly Demarcation. A Symposium on Jacques Derrida's Spectres of Marx*. Ur. Michael Sprinker. London i New York: Verso.
- Rafolt (2017). Rafolt, Leo: *Odbačeni predmet. Između filologije i izvedbe*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ridley (2011). Ridley, Matt: *The Rational Optimist*. London: Harper Perennial.
- Spivak (1999). Spivak, Gayatri Chakravorty: *A Critique of Postcolonial Reason. Towards a History of Vanishing Present*. Cambridge MA i London: Harvard University Press.
- Stojanović (2003). Stojanović, Dragan: *Lepa bića Ive Andrića*. Beograd: Platoneum.
- Ulmer (1985). Ulmer, Gregory L.: *Applied Grammatology. Post(e)-Pedagogy from Jacques Derrida to Joseph Beuys*. London i Baltimore: John Hopkins University Press.
- Ulmer (2004). Ulmer, Gregory L.: *Teletheory*. New York i Dresden: Atropos Press.
- WRc (2015). Warwick Research Collective; Deckard i dr.: *Combined and Uneven Development. Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Žižek (2018). Žižek, Slavoj: *Like a Thief in Broad Daylight: Power in the Era of Postmodernism*. New York i London: Seven Stories Press.
- Žižek (2019). Žižek, Slavoj: *Disparities*. London, New York i Sydney: Bloomsbury Academy.